

Az artikulált hangsortól a szöveg univerzumig

Horváth Kornélia: Petri György költői nyelvéről. Poétikai monográfia
Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 172 l.

Petri György munkásságának helye a magyar irodalom mértékadó életművei között azzal együtt is megkérdőjelezhetetlennek tűnik, hogy a kritikai recepció időről időre figyelmeztet az egyes pályaszakaszok közti, minőségi hierarchiába is foglalható különbségekre. Egyfelől a Petri-líra egészére jellemző provokatív kettősség – „a lefokozás, az alustilizálás és a míves végeredmény paradoxonja”¹ – változatlanul a megértéstapasztalat katalizátorának bizonyul: szembenézésre készítet a költészet vagy a „költői” mibenlétének problémájával, illetve a költészeti tradíció eredendően küzdelmes dinamikájával, törésekben megvalósuló kontinuitásának többféle képpen értelmezhető folyamatábrájával. Másfelől nyilvánvaló, hogy az életmű poétikai irányváltásai és sokak által érzékelt egyenetlenségei számottevően, igaz, nem konszenzusteremtő módon befolyásolják az összképet. Petri kanonikus pozíciójának elismerése és egyidejűleg a számos alkotásával szemben felmerülő kétely már önmagában is jelzi az átfogó igényű újraolvasás időszerűségét. Az Élet és Irodalom hasábjain 2008 elején lezajlott vitában, amelyet Károlyi Csaba *A Petri-mítosz vége* című, a Petri-összkiadás IV. kötete kapcsán írt műbírálata indított el (vö. ÉS, 2008/1: *Ketten egy új könyvről*), a teljes korpusz vonatkozásában megfogalmazódó karakteres észrevételt, hogy tudniillik a költő szubkulturális háttérű mítoszával együtt egész költészete süllyedőben van, nem kevésbé határozott hangú méltatások törekedtek cáfolni, pontosabb érveléssel ellentételezve a vitaindítóban közölt „vélekedések, benyomások és deklarációk” (Radnóti Sándor) esetlegességét. A pengeváltás szemlélője a befogadástörténet megelőző szakaszaira visszatekintve nem csupán a süllyedő vagy ingó hajó metaforájában felkínált lehetőségek valamelyikét fogadhatta el konklúzió gyanánt és egyúttal a saját kérdéseire adott válaszként, hanem maga is konfrontáldott kultusz és esztétikai rang viszonyának összetett problémájával.

Aligha véletlen, hogy a mértékadó olvasatok – miközben egybehangozóan tanúsítják Petri költészetének kezdeményező erejét, leszögezik a *Magyarázatok M. számára* (1971) korszakos jelentőségét, és abban is egyetértenek, hogy a szerzőre jellemző nyelvi innovációt a lírai hagyományhoz való reflektált kötődés hitelesíti – a későbbi pályaszakaszok értékelésében szóródást mutatnak. Így például *Az Örökbétfő* (1981) és a benne tetten érhető szemléleti-formai módosulások jellegének eltérő megítélésén túl az 1990-es évektől a költő 2000-ben bekövetkezett haláláig létrejött versek vonatkozásában sincs maradéktalan egyetértés az irodalmárok között.

¹ KERESZTURY Tibor, *Petri György*, Pozsony, Kalligram, 1998, 91.

Horváth Kornélia 2012-ben közreadott, *Petri György költői nyelvéről* értekező munkájának egyik mozzatja kétségkívül a recepció (részben szükségképpen) kitöltetlen tereinek felkutatására és bejárására irányuló szándék. A művek időbeli létmódja, az irodalomértés kontextusainak tágulása, s Petri utolsó verseskönyvének kihívása – Keresztury összegzése egy évvel korábban jelent meg, mint az *Amíg lehet* (1999) – önmagában is elegendő ok a poetológiai figyelem állapotfrissítésére. Az új monográfia azonban messze nem csak a megválaszolatlan kérdések felelevenítésével és a szerző saját válaszaival kapcsolódik be a diszkusszióba, noha – mint arra az alábbiakban kitérünk majd – szuverén módon teszi mérlegre a Petri-szakirodalom alapvető belátásait, egyebek mellett azokat, amelyek „a rontottság poétikai megoldásai”²-ra, a líra konvencionális beszéd- és reprezentációs módjainak destruktív újjáalkotására vonatkoznak. Eredetisége azonban ennél is inkább abban az erőteljes hermeneutikai gesztusban mutatkozik meg, amellyel két irányban is a közvetlen referenciális megfeleltetések túlra terjeszti ki az interpretáció hatókörét. Egyfelől a „megszerkesztett életmű-konstrukciót” (22.) és ezen belül az utolsó kötet koherenciáját hangsúlyozva makroperspektivikus nézőpontot vesz fel. Másfelől viszont mikroszkopikus elemzéssel jut el – néhány, példaszűrőségében figyelmet érdemlő költemény texturáján keresztül – a versgrammatika olyan összetevőjéhez, amelyek észlelése ismét szélesre nyitja a távlatot: „más, »mélyebb« értelmeket is aktivizál a magyar irodalom és nyelv történetiségéhez való sokszálú kapcsolódásban” (123.).

A vizsgálódás indítékát és célját, egyszersmind az előzményekhez képest elfoglalt helyét élesen világítja meg az az előjáróban javasolt szembeállítás, amely szerint „a Petri költészetét tárgyaló két korábbi kötet elsősorban esztétikai beállítódásból, ezen belül egzisztenciál-poétikai problémamegközelítésből született”, míg „[j]elen könyv szemléleti alapját elsődlegesen a versnyelvi-poétikai közelítésmód jelenti” (10.). A kötet diskurzusa arról a radikális belátásról tanúskodik, hogy a beszéd lírai modalitásától idegen mindenfajta kompromisszum, amely jóváhagyná, hogy a tekintet valamely emblematikus jelentésmozzanatra fixálódva elforduljon a nyelv teremtő mechanizmusaitól, és ezek szakadatlan dialogikus, a befogadó irodalmi és kulturális emlékezetét mozgósító munkába állítása nélkül, zárt nyelvi struktúrák elkülönítése nyomán hívjon elő allegorikus közléstartalmakat a szövegekből.

Ha tehát Horváth Kornélia mindenekelőtt „a Petri-vers nyelvi-poétikai megalkotottságának [...] bizonyos *univerzális* sajátosságai” iránt érdeklődik (114.), akkor közvetve egy, az általa követett tradícióban gyökerező és az irodalom antropológiai jelentőségével is kapcsolatos hipotézist bocsát előre: hogy tudniillik több résztvevős, eleven összjátékról (s nem pusztán memóriaelemek gépies interakciójáról) van szó, amelyben a költő az esszenciális mivoltában fennálló *költőiség* működéstörvényeit juttatja szóhoz. És viszont: ezek továbbírása juttatja el őt és olvasóját önmagához, a csak a teremtő nyelv által létesülő alanyiség, s végsősoron a saját lét tapasztalatához. A *költőien lakozás*nak ez a megközelítése összefüggésbe hozható az

² I. m., 89. – Vö. HORVÁTH Kornélia, *Petri György költői nyelvéről*, i. m., 53. (A kötetre a továbbiakban oldalszámokkal hivatkozom a főszövegben.)

„irodalomelméleti tekintetben is meglehetősen tájékozottságot” mutató (vö. 34.) Petri konstruktív szubjektumfelfogásával, amely az én létezését és önazonosságát szorosan hozzárendeli a beíródás, az át- és újjáírás, az alkotás tettehez, azaz eredendően textuális identitásként határolja körül (vö. 78.) – mint azt a gyakran hivatkozott és a könyvben is nyomatékosan megidézett emlékezetes verskezdet summázza: „Mikor nem írok verset, nem vagyok” (*Vagyok, mit érdekelne*).

Az elemzések precíz fogalmi apparátusa az olvasás kettős fókuszát megtartva építi fel az összefüggéseket a szövegek szabad szemmel alig (vagy csak valóban szabad szemmel) látható, elemi részecskéi és tág irodalomtörténeti horizontja között. A kétirányú, befelé tartó és távlatokat pásztázó mozgásából adódóan a gondolatmenetet annak ellenére a teljesség igénye vezérelheti, hogy a pályakép kronológiai rendjét kevés számú vers problémaközpontú, tematikus egységek szerint történő rendszerezése váltja fel. A munka célkitűzése ugyanis láthatóan egyfajta poétikai szintézis megteremtése: a vizsgált szövegek szerveződésére és a jelentésképződés folyamatára irányuló kérdés elmélyítése (mondhatni a befogadói optika mélység-élességének növelése), továbbá – elsősorban a hangzásmetaforizáció, a szójelentések történeti emlékezete, az én versbeli figurációi és az olvasásban kialakuló intertextuális hálózat észlelésén alapuló – szemantikai lehetőségek kibontása; s végül mindezek összekapcsolása abban a szövegtérben, amelyet a monográfia-forma jelöl ki.

A *Bevezetőt* követő három fejezet egyrészt, a recepciótörténet hozadékának tömör összefoglalása után, a Petri-líra általános karakterét mutatja be. Előbb a Petrinél önálló „irodalmi, illetve lírai műfaj”-ként megjelenő *magyarázat* és az önreflexióban (is) közvetítődő személyesség közti kapcsolathoz fűz tisztázó észrevételeket, majd a versek ritmikai „mívességét” előtérbe helyezve vitába száll „a Petri-féle versbeszéd többé-kevésbé általánosan elfogadott »deretorizáltságának« vagy antiretorikusságának” tételével (17.). Ugyanez a fejezet – *Petri lírájáról és recepciójáról* – exponálja a kritikai olvasás további „kulcsproblémáit” is, „mint amilyen az ironia természete és működése e költészetben, valamint Petri hagyományhoz való viszonyának, s ezzel együtt szövegei intertextuális szerveződésének kérdése” (18). Másrészt a kezdet variációs ismétlődésével keretezett életmű szemléltetése alapozza meg azt a Petri művének történeti besorolását érintő kijelentést, hogy „egészelvű életmű-kompozícióval van dolgunk, amely igencsak messze áll a jelentés folytonos elhalasztódásának és a középpont-nélküliségnek posztmodern filozófiai és irodalomtudományi elméleteitől” (22.). Harmadsorban a *Petri „költészetelmélete”* című rövidebb eszmefuttatás az előzőekhez hasonlóan előkészítő funkciót tölt be: a részletes műinterpretációk az alkotó saját verselemzéseivel és más, kivált az életrajzi „én” és a fiktív versszubjektum viszonyát érintő megnyilatkozásaival összhangban – vagy egybehangzó affinitásban – járják végig a megelőlegezett gondolati irányokat.

Ha az elemzett szövegek sorrendjét szisztematizáló igény szabja meg, akkor az elméleti előfeltevések működtetésének sikere minden bizonnyal azon is múlik, hogy mennyire képesek innovatív olvasatokat létrehozni, azaz igazságot szolgáltatnak-e maguknak a szövegeknek, miközben szükségképpen önmaguk igazolásán is munkálkodnak. Másfelől viszont a műalkotások saját beszéde és az „idegen” szempontrend-

szer közti arányosságot – vagy fordítva: az idegenségében megközelített alkotás és az úgymond önismétlő saját szempontok összeegyeztethetlenségét – firtató kérdés a részesedés elutasításának szemléltető példajaként lepleződik le akkor, ha az irodalmi mű poétikai átvilágítása épp az értelmező sokrétű és szabatos fogalmi eszköztárának köszönhetően részesít a saját és az idegen egymásban létének, eseményszerű kölcsönösségének tapasztalatában. Horváth Kornélia könyvének súlyponti fejezetei hét vers interpretációjával teremtik meg ennek az egyszerre Petri individuális versvilágának mélyrétegeibe alászálló és a költői beszéd (virtuális) teljességének dimenzióiba bevezető nyelvi megtapasztalásnak a lehetőségét. A monográfia ötödik fejezete (*Vershangzás, hagyománykapcsolat és autopoézis*) a *Már reggel van* (az *Amíg lebet* záródarabja) és az *Egy versküldemény mellé* (a *Körülírt zuhanás* kötetből) című versekben követi nyomon a paronomasztikus hangismétlődések autopoétikus (vö. 51.) jelentésgeneráló hatását, illetve az „anyaghiba” mint kulcsfogalom és a vele párhuzamos trópusok ekvivalenciáját az üzenettől elkülönülő „másfajta, költői” nyelvműködéssel (66.).

A hatodik (*Irónia és nyelvi én-konstrukció*) az 1985-ben megjelent *4 bagatelle* és az *Örökétfőben* közölt *Erotikus* című költeményekben az elméleti konstrukció megítélésem szerint legmeghatározóbb, az én struktúrájának lírai közvetítettségét újradefiniáló nyelvszemléleti és művészetfilozófiai tézisének egyik költészeti forrását és tanúját ismeri és tárja fel, egyszerismind – Bahtyinnal és Paul de Mannal párbeszédben – a kvázi-empirikus és a nyelvi én közti határt viszonylagosító irónia trópusképző szerepére mutat rá. Lényeges, hogy végkövetkeztetésében az önazonosság, a tapasztalat és a kimondás ambivalenciáját fenntartó irónia érvényét és határát illetően is határozottan állást foglal: „az irónia végtelen folyamatának megállítását nem az irónia, hanem az irónia megértésére vágyó, az irodalom érthetőségét fenyegető ironikus erő kiküszöbölésére törekvő olvasó végzi el” (107.). A hetedik fejezet (*Ritmus és intertextualitás*) az *Egy őszi levélre* és *A bagyima szől* (mindkettő a *Körülírt zuhanás* című korai, 1974-es kötetből) szoros olvasásán keresztül mutat fel előbb – s többek közt – a vers ritmikájában rejlő lehetőségeket a líratörténeti kontextust társító jelentésadásra (a „ritmikái szövegekösszettség jelenségével” szembesítve olvasóját; 120.).

A nyolcadik, *Kontextusok* című fejezet két esszéisztikus kitekintése olyan analitikus lírapoétikai alapvetést zár le, amely a versszövegekben működő „fonetikai-tropológiai metanyelv” (115.) komponenseitől a költészet (potenciális) totalitásáig, de mindenesetre az öntörvényű hatóelvként tételezett poétikum azonosíthatóságának kérdéséig terjeszti ki a vizsgálódás körét. A recenzens nemcsak a terjedelmi korlátok és saját korlátai miatt, hanem a példásan szakszerű és nem kevésbé fordulatos műelemzéseik részletgazdagsága miatt sem veheti sorra a monográfia valamennyi téziséit és bennfoglalt propozícióját. Mint minden körültekintő érveléssel alátámasztott irodalomelméleti konstrukció, a Horváth Kornélia versinterpretációit vezérlő előfeltevés-rendszer is a szövegekkel való foglalkozás termékenységében nyer igazolást. A szerző szövegközelítéseinek heurisztikus értéke olyan evidencia, amelyet nemhogy kétségbe vonna, de megerősít, ha számos meglátásával, módszerének bizonyos elemeivel vagy akár valamely sarkalatos meggyőződésével a Petri poétikáját taglaló, kiemelkedő színvonalú traktátus méltatója nem feltétlenül ért egyet.

E helyütt, befejezésül, mindössze egyetlen kitételhez fűzök néhány rövid, a befogadói együttműködés polemikus mozzanatára visszautaló megjegyzést. A mű szövegösszefüggésében, úgy tűnik, nagy súlyt kap az a több helyütt szóhoz jutó hipotézis, amely szerint „a szöveg nyelvi-poétikai »szubjektuma« a versnyelvben, a vers kiinduló nyelvi alapegységeinek összerendezésében *szó* folyamatosan”; továbbá (*A hagyma szó* című versben) „a hagyma mint a beszéd alanya elmondja és történeté formálja a vele megtörtént »eseményt«, míg a versszöveg alanya a magyar irodalom (intertextusok) és a magyar nyelv (szóformák kibontása) történetiségében való benne-állását, s ehhez való alkotói és személyes viszonyulását »mondja el«”; voltaképp tehát „*a hagyma nemcsak az intertextusoktól rétegzett szöveg, hanem a szöveg alapjául szolgáló költői szó metaforájaként funkcionál*” (144–145; kiemelés az eredetiben). Ugyanez az állítás, vagyis amely a szöveg szubjektum-voltára és a költői szóra mint a szövegszubjektum alapjára vonatkozik, óvatosabban – feltételesen – is megfogalmazódik az *Erotikus* című vers magyarázatában: „Kérdés lehet persze, mennyire megalapozott a versnyelvben imagináriusként létesülő értelemvilágot, »virtuális valóságot« a szubjektivitás ismerveivel felruházni, illetve valamiféle szubjektumnak nevezni”. A kérdésre adott válasz azonban feltétlenül tetszik: „Ha [J. Hillis Millerrel] elfogadjuk azt, hogy »az irodalmi mű nem valamely már eleve létező világ szavakban történő imitációja«, hanem »egy új, szupplementáris világ, egy metavilág, egy hiperrealitás megteremtése« kizárólag »a szavak ereje által«, akkor »a »létező világhoz« kapcsolódó szubjektumfogalom helyett is elfogadható egy »helyettesíthetetlen«, csak a szavak ereje által megképződő, azaz nyelvileg elgondolt, sajátsterű szubjektumfogalom bevezetése. S mivel az irodalmi műben megteremtődő virtuális világ értelmezésre és megértésre szólít fel (»értelemvilág«), ezért szükségszerűen feltételezi valamely, a megértés nyelviségében létrejövő (interszubjektivitás) működését.” (103) Úgy vélem azonban, hogy a fenti egyenes következtetés nem magától értetődő, s még kevésbé nyilvánvaló, hogy a mű értelemvilága *a szöveg vonatkozásában* szükségszerűen feltételezné a megértés nyelviségének interszubjektív működését. Az idézett kijelentések, ha úgy tetszik, roppant tömböket mozgatnak meg: e folyamatban a (fokozatonként) nyelviesülő (kvázi-)empirikus én – „a költő” – fiktív önmagát is meghaladva tűnik el a megalkotott szövegben, amelynek saját, függetlenné vált beszéde mindazonáltal nem okvetlenül hordozza a szubjektivitás ismerveit – éppúgy, ahogy nincs alanyi szava (és szólásjoga) a nyelvi és költészeti hagyománynak (a másik nagy tömbnek). Gadamer párbeszédesség megértés-fogalmának metaforikus értelmezhetőségét megidézve talán kijelenthető, hogy a hermeneutikai (és a hermeneutikai jelentőségű bahtyini) dialógus-képletben kulcsszerepet játszó beszéd-szerű interakció annyiban megtévesztő módon hívhatja elő a szövegszubjektum képzetét, amennyiben elhomályosíthatja annak lehetőségét, hogy az alkotás (kvázi-)szubjektuma az alanyiságot valójában nélkülöző szöveg mint artefaktum és a befogadó – bizonyos értelemben szintén „deszubjektívizálódó” – nyelvi emlékezete közti találkozás produktuma. Innen nézve a szöveg sokkal inkább *személytelen* mediális funkciójában van jelen a megértés klasszikus huszadik századi elméletében párbeszédként színre vitt és *metaforizált* csereviszonyban, mintsem alanyként. Ez a különbségtétel talán nem mellékes – abban a felfogásban bizonyosan nem, amely szerint a szöveg

mindenekelőtt médium mivoltában kerül szembe nyitott lehetőségként címzettjével, aki csak fenntartással nevezhető „megszólítottnak”. Ekkor elsődlegesen megszólító – kezdeményező – aktivitása válik hangsúlyossá, és felelőssége is abban rejlik, hogy szóra bírja a művet, az abban (is) megértésre váró hagyományt és a hagyomány interpretációjában valamiképpen megértse önmagát, alkalmasint „mindig másként”. Ebben a konstellációban a szöveg szubjektivitása metafora: az *olvasói én* öntükröző, a személytelen szövegmediumra vetülő, onnan „visszaverődő” alakzata. A szöveg beszél, de beszéde elrejtí végső eredetét, és – úgy vélem – az eredet nélküli szubjektivitás (teológiai emlékezetű) katakrézisében jelenvalóságként egyedül saját „gépi”-mediális státusát kínálja fel.

Természetesen fenntartva a tévedés lehetőségét úgy érzékelem, hogy a szerző dialogikus poétikai modelljében a „költői szó” a szubjektivitás fokozatos nyelvi átalakulásának – nyelvvé alakulásának – végső instanciájaként maga is alanyi jelleget ölt, azaz (beszédes) önazonosságában szól és szólít meg a tradíció nagy intertextusának és a hagyományt aktualizáló, jelenvaló műalkotás szövegsubjektumának a közvetítésével. Ez teszi azután lehetővé, hogy a befogadó – meghallva a költészet, a (lírai) hagyomány és végül a mű „szavát” –, az irónia által függésben tartott értelemkérdést, a többszöröződések, ellentmondásokat és dilemmákat dűlőre vigye: a megértés vágyától vezérelve megállítsa „az irónia végtelen folyamatát” (107, lásd előbb). Nem lehet azonban biztos benne, hogy saját megértésvágya – az értelem kérdésében döntésre jutván – mennyire szilárd kritériumok alapján állapodott meg valamely, a hagyományból eredeztetett jelentés mellett: a mindenkor önkényesen felszámolt eldönthetetlenség (a derridai *indécidabilité*) ironikus alakzata a tulajdonítás végső fokon verifikálhatatlan aktusaiban is felismerhető. Nehéz itt elhallgattatni azt a gyanút, hogy ugyanezért a Petri-könyvben vizsgált szövegek hangzásfigurációiról s a belőlük kimunkált jelentésekről sem állapítható meg, hogy mi a forrásuk: vajon csakugyan kétféle, szövegi és befogadói alanyiség párbeszéde, vagy a professzionális olvasó kivételes jártassága a költészet hagyományában – műveltsége és szövegismerete; vagy esetenként az asszociáció véletlenszerűsége? Ezért tűnhet időről időre a (szilárd irodalomtörténeti alapzaton munkálkodó, és ily módon nem csupán plauzibilis, hanem ösztönző) tetszőlegesség művének a verselemzésekben véghez vitt szemantizáció számos eleme.

Vitathatatlan, hogy az emlékezet és a vágy (közös emberi) hajtóereje nem tartóztatható fel. Valószínűleg előzetes felismeréseken, döntéseken, értelmezői habituson is múlik, hogy mi az, ami az emlékezet repertoárjából előlépve megtöri a lírai beszéd önmagára záruló reflexivitását; hogy milyen asszociációk születnek meg és mi minden marad kiaknázatlan; s hogy mi ad inkább értelmet a versnek: a jelentésteli hangzás megértésének eseménye vagy az önmagát megvonó jelentés nyitott eshetősége. A hagyma-vers héjait kibontó alfejezet végén ezért őrizheti rejtelmes többértelműségét a pontos érzékkel megtalált Nemes Nagy Ágnes-idézet: „Úgy küldözgetjük egymásnak a szavakat, mint a kertészetek a tulipánhagymát: nálam tulipán volt, nálad tulipán lesz, útközben hagyma” (145).

Mártonffy Marcell